

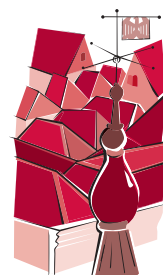
Oud Deventer

Nieuwsbrief van de Stichting Oud Deventer

PAG. 2 *Van de redactie* PAG. 2 *Van de voorzitter* PAG. 3 *De panden die vrijkomen bij ingebruikneming van het stadskantoor* PAG. 5 *Het gymnasium en de mms aan de Nieuwe Markt/Hofstraat* PAG. 9 *De Maranathakerk in Deventer* PAG. 11 *Boekbespreking* PAG. 14 *Bijzondere muren en wanden in Deventer*

36 / november 2015

van de *redactie*

van de *voorzitter*

Een uitvoerig artikel in deze *Nieuwsbrief* gaat over het voormalige gymnasium aan de Nieuwe Markt en de mms met een ingang aan de Hofstraat. Het gebouw is in 2014 op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. De laatste jaren hebben heel wat plannen voor een nieuwe bestemming de revue gepasseerd. Ria de Oude-de Wolf gaat dieper in op de historie van het gebouw en de onderwijsinstellingen.

Als binnenkort de gemeentelijke diensten het nieuwe stadskantoor betrekken, komt een zestal panden aan de Polstraat leeg te staan. Neelco Osinga presenteert de lezer een overzicht van wat er tot nu toe bekend is over de geschiedenis van deze herenhuizen.

Al enige jaren wil de Stichting Oud Deventer de aandacht van het gemeentebestuur en het Deventer publiek vestigen op waardevolle historische monumenten, ook als die niet een beschermde status hebben. Voorbeelden daarvan waren de publicatie *Architectuur in Deventer tijdens het interbellum* en de recent ingestelde Harry Rademaker Prijs, waarvoor ook in *Nieuwsbrief* 34 en 35 royaal plaats is ingeruimd. In aflevering 36 schrijft Catherine Bolkestein over de Maranathakerk, een ontwerp van Aldo van Eyck en een relatief modern voorbeeld van gebouwd erfgoed in onze stad.

Ruud Johannes, die wij kennen als vrijwilliger bij onze zusterorganisatie de SIED, opent onze ogen voor bijzondere wanden en muren in de stad Deventer. Vaak ontsnapt dit soort erfgoed aan de aandacht, waardoor het ongemerkt verloren kan gaan. Wij danken de heer Johannes voor zijn bijdrage.

De gebruikelijke boekbespreking door Herman Vrielink gaat over *Handel dapper. Lessen uit de strijd om betaalbaar wonen in Deventer*. De auteurs beschrijven in een prachtig tijdsbeeld hoe door een voorbeeldig initiatief van onderop de oude volkswijk het Noordenbergkwartier er weer bovenop gekomen is.

Ook van deze plaats past het onze dochtervereniging, de Historische Vereniging Deventer, te feliciteren met haar veertigjarig bestaan. Een niet meer weg te denken instituut voor allen die zich interesseren in de geschiedenis van Deventer. Met een prachtig historisch festijn werd deze verjaardag uitbundig gevierd in de Grote of Lebuinuskerk. Richt de Vereniging zich op het houden van bijeenkomsten en excursies over de geschiedenis van onze stad, wij als Stichting Oud Deventer volgen de stedenbouwkundige ontwikkelingen in met name de binnenstad, en komen in actie zodra naar onze mening het monumentale karakter van de binnenstad wordt aangetast of bedreigd.

En dat is helaas vaak nodig. Punt van aandacht op dit moment zijn de ontwikkelingen in het Sluiskwartier. De gemeente is daar met een 'tussentijds' plan gekomen om te slopen voor tijdelijk blik. Een dergelijk onzalig plan had je in de huidige tijd eigenlijk niet meer voor mogelijk gehouden. De bebouwing aan de Pothoofdkade dreigt daardoor voor minimaal tien jaar - en misschien nog wel langer - geheel te verdwijnen. Het zoveel geprezen IJsselfront van Deventer dreigt daarvoor open gebroken te worden, alleen maar omdat er kennelijk allerlei politieke afspraken zijn gemaakt over de ontwikkeling van dit gebied.

Samen met de erfgoedverenigingen Stichting Industrieel Erfgoed Deventer en Heemschut hebben wij een plan gemaakt voor de toekomst van het Pothoofd, waarbij de panden met cultuurhistorische waarde worden gerevitaliseerd en andere panden plaats maken voor nieuwbouw die aansluit aan de bestaande architectonische stijl van het Pothoofd. Op deze wijze behouden wij het IJsselfront voor ons nageslacht en krijgt het Pothoofd de broodnodige facelift die het al jaren verdient.

Voor het eerst zijn wij als Deventer erfgoedverenigingen gezamenlijk opgetrokken en hebben we laten zien dat het ook anders kan. Wat van waarde is moet je behouden en revitaliseren. Wat oud en waardeloos is moet je vervangen door passende nieuwbouw, passend bij de historische locatie en de schaal van onze binnenstad.

Nu is de politiek aan zet. De Raad moet zich een oordeel vormen over een concreet alternatief voorstel van de gezamenlijke Deventer erfgoedverenigingen.

Bert Renkema

De panden die vrijkomen bij ingebruikneming van het stadskantoor

De meeste medewerkers van de gemeente Deventer houden kantoor in De Leeuwenbrug bij het station. Ook in de binnenstad zijn gemeentelijke diensten gevestigd. Rond het verschijnen van deze *Nieuwsbrief* moet het nieuwe stadskantoor worden opgeleverd. De meeste gemeentediensten kunnen dan centraal worden gehuisvest, een lang gekoesterde wens van de gemeente.

Enkele historische panden van de gemeente zullen hiermee vrijkomen. Het zijn er minder dan gedacht. Bij de verhuizing naar De Leeuwenbrug in 2004 zijn al historische panden vrijgekomen en verkocht. Deze panden aan de Assenstraat blijven buiten beschouwing.

De nu vrijkomende panden zijn Polstraat 3, 5, 7, 9, 11 en 14.

De Polstraat

Dirk Schütten heeft naar aanleiding van de bouw in het stadhuiskwartier onderzoek gedaan naar onder meer de vroegere bewoners in dat gebied, ook van de hier besproken huizen. Dat ligt buiten het bestek van dit stukje.

Interessant is zijn onderzoek naar de betekenis van de straatnamen, waaronder Polstraat.

Ik citeer: "Eerste vermelding in 1269: Herewicus frater Wendelmodis in platea Polonis. [...] In het oud Nederlands heeft pol (polla, polle) echter de betekenis 'kleine verhoging, eilandje, laagliggend door aanslibbing gevormd land'. Waarschijnlijk is de oorspronkelijke betekenis volgens het etymologisch woordenboek voor het Nederlands "iets ronds dat uitsteekt". Deze betekenis van verhoging voor het woord pol is in meerdere bronnen terug te vinden: [...] In het oosten van Nederland is pol een heuveltop, een (begroeid) zandheuveltje, een hoogte. [...] De verhoging waaraan de Polstraat zijn naam dankt, is ook nu nog goed waar te nemen. Komend van het Grote Kerkhof loopt de straat duidelijk op om halverwege de straat weer wat af te vlakken".

In de middeleeuwen was er een gesloten gevelwand van het Wanthuis, een deel van het oude stadhuiscomplex, tot en met Polstraat 7. Deze panden stammen uit de vijftiende eeuw.

Polstraat 3, het kluisgebouwtje van Polstraat 7, is heel karakteristiek. Aanvankelijk was het een koetshuis of stal, een vervanging van een gebouwtje met dezelfde functie. De bankier G. Vermeer had zijn kantoor ernaast in de Polstraat 7, een samenvoeging van de nummers 5 en 7. Hijzelf woonde aan het Grote Kerkhof in het pand dat kortgeleden schitterend is gerenoveerd tot Hotel Huis Vermeer. Vermeer had dat woonhuis in 1880 door de stadsarchitect Willem Cornelis Metzelaar

(1848-1918) laten verbouwen. Waarschijnlijk heeft Metzelaar ook het koetshuisje ontworpen. Bovendien heeft hij de school naast het kluisgebouwtje ontworpen. Onze stichting heeft tevergeefs geprobeerd de gevel ervan te behouden. Hij had geïntegreerd kunnen worden in het nieuwe stadskantoor. Metzelaar heeft in Deventer meer gebouwen op zijn naam staan, zoals het Geerttruiden Ziekenhuis aan de Singel en enkele scholen. Die zijn gesloopt of niet meer in originele staat. Hij heeft als rijksbouwmeester onder meer het gerechtsgebouw in Rotterdam en de koepelgevangenis in Haarlem ontworpen. Zijn vader en hij waren tussen 1870 en 1913 departementaal rijksbouwmeester bij Justitie.

Het kluisgebouwtje is 1898 of later tot bankkluis getransformeerd. De kluisdeur draagt namelijk een plaque die verwijst naar koningin Wilhelmina en haar moeder Emma en in 1898 werd Wilhelmina koningin. De kluis staat in het achterdeel. Hij is via een luik ook bereikbaar vanuit Polstraat 7. Het voorste deel van het gebouw is een hal met de kluisdeur en een doorgang naar het voormalige bankgebouw.

Bouwkundige beschrijving:

Het huisje is in baksteen gebouwd met een leien zadeldak, voor kenners: in maasdekking. De voorgevel lijkt achttiende-eeuws. De gemetselde overspanning van de oude koetsdeuren is nog zichtbaar. Daarboven is een oeil-de-boeuf, een ovaal venster.

Polstraat 7 is bekend als Manhuis. Lummoed, weduwe van Bartold Bakerweerd bepaalde in 1416 dat haar twee naast elkaar gelegen, in slechte staat verkerende woonhuizen werden bestemd tot oude mannenhuis. Na haar overlij-

Polstraat 3: de kluis van Bank Vermeer

den werd Jan Cranen de eigenaar. Diens dochter liet de panden degelijk verbouwen en droeg ze in 1439 over aan de schepenen en de raad van Deventer. In 1473 werd het Manhuis gesticht. Dat heeft van 1473 tot 1732 bestaan. In de achttiende eeuw werden beide huizen samengevoegd.

Bouwkundige beschrijving:

In oorsprong is dit een gotisch huis met een zadeldak evenwijdig aan de straat tussen twee topgevels. Omstreeks 1730 is het verbouwd en voorzien van een nieuwe voorgevel met risaliet van de middentravee, rechte kroonlijst met consoles, hardstenen plint met fraai gevormde kelderlichten en sierlijk gesneden omvatting van de ingangsdeuren. Ook toegevoegd is een dakkapel met omlijsting.

Polstraat 9. Hiervan is geen bouwhistorisch onderzoek verricht.

Het is aangewezen als rijksmonument met als toelichting de volgende beschrijving:

“Onderkelderd pand met in blokken gepleisterde lijstgevel. Gesneden voordeur met bovenlicht. Hoge kap met een wolf-schild aan straatzijde en aan achterzijde eindigend tegen tuitgevel”.

Polstraat 11 heeft geen monumentale status, maar past goed in de gevelwand.

Polstraat 3-7

Foto Dirk Schütten

De achterzijde van Polstraat 3-11

Polstraat 14. Vanaf de straat lijkt het om twee huizen te gaan met een gemeenschappelijke ingang, maar oorspronkelijk betrof het vier panden, twee aan twee. Eind achttiende eeuw kocht Jordens het

tweede deel van het perceel. Hij bezat al het eerste. In 1903 kocht de gemeente het pand en maakte er een kantoor van. In 1972 verliet de gemeente dit. Het verloederde en uiteindelijk vloog het voorste deel in brand, vlak voor de geplande restauratie in 1985. Slechts de voor- en achtergevels werden behouden. De restauratie werd nagenoeg nieuwbouw, niet alleen door de brandschade, maar ook door verzakkingen als gevolg van de slappe bodem. Helaas is bij de restauratie geen aandacht besteed aan de resten van de middeleeuwse panden die achter de zeventiende-eeuwse gevels zaten. De kapconstructie dateerde van vlak na de stadsbrand van 1334. Er werden sporen gevonden van een rookvang uit de tijd dat er geen gemetselde rookkanalen waren. Gelukkig heeft men wel grotendeels de oude indeling aangehouden.

Bouwkundige beschrijving:

De entree tussen de voorgevels bevat een fraai gesneden deur met bovenlicht in een rococo-ornament. Het geheel staat onder een *aedicula*, letterlijk vertaald een kapel, in de architectuur toegepast sinds de Italiaanse renaissance. Jos Paardekooper heeft de *aedicula* voorzien van een opschrift: “Daar staan we dan”.

Hopelijk vindt de gemeente spoedig goede kopers voor deze panden in de prachtige Polstraat. Een waar schrikbeeld is dat het weer zo gaat als na 1972: verloedering gevolgd door brand.

Ik dank Henk Nalis, het Stadsarchief en de Archeologische Dienst Deventer voor hun hulp.

Neelco Osinga

Polstraat 14

Het gymnasium en de mms aan de Nieuwe Markt/Hofstraat

Het schoolgebouw aan de Nieuwe Markt en de Hofstraat staat al jaren leeg. Het gymnasium en de mms waarvoor het oorspronkelijk ontworpen was, gingen in 1971 op in de Alexander Hegius Scholengemeenschap. Vanaf 1974 kreeg het verschillende andere bestemmingen; de laatste was een vestiging van het ROC, tot 2001. Inmiddels zijn steeds meer mensen gaan beseffen dat het een bijzonder pand is, waard om er zuinig op te zijn.

Het Stedelijk Gymnasium vóór de oorlog

In 2001 zag het er slecht uit voor het gebouw: het dreigde te worden gesloopt om plaats te bieden aan een wooncomplex met daarachter een publieke parkeergarage. De SOD stelde kritische vragen aan de gemeente en de omwonenden van de Nieuwe

Markt, die evenmin gecharmeerd waren van de plannen, bundelden hun krachten in wat later de Vereniging Deventer Belvedere zou gaan heten. Belvedere was een landelijk programma dat beoogde de cultuurhistorie een plaats te geven bij (ver-)bouwprojecten. In 2003 steunde de SOD een poging van de provinciale commissie van Heemschut om de school op de gemeentelijke monumentenlijst te krijgen. De stichting vroeg ook aandacht voor de gebouwen uit de periode na 1945 in meer algemene zin. Uiteindelijk heeft de Bond Heemschut in 2014 samen met Architectuurcentrum Rondeel nogmaals een verzoek ingediend de status van gemeentelijk monument toe te kennen aan de gevel en dit is wél gehonoreerd. In de toelichting van nota 2014-000733 staat: "De school herinnert als vroeg-naoorlogs bouwwerk aan de wederopbouw na de verwoestingen in de Deventer binnenstad tijdens de Tweede Wereldoorlog en door haar functie aan het oude gymnasium op deze plek. Zowel stedenbouwkundig, als architectonisch en in de details is het gebouw een gaaf voorbeeld van de naoorlogse bouwkunst in Deventer en de nalatenschap van Knuttel voor de stad." Als extra reden noemt de gemeente dat er een steeds groter maatschappelijk draagvlak komt om zorgvuldig met waardevolle bebouwing om te gaan, ook uit deze periode, dat er al veel verdwenen is (zoals de voormalige schouwburg) en dat er speciaal in de binnenstad heel weinig panden over zijn, waarvan geen enkel beschermd is.

Architectuur

In de oorlog was de toenmalige behuizing van het gymnasium aan de Nieuwe Markt bij een bombardement zwaar beschadigd, evenals de zeven gebouwen ernaast. De gemeente besloot alle panden tussen de Graven en de Hofstraat te slo-

Het Stedelijk Gymnasium na het geallieerde bombardement van 15 december 1944

pen en zo ruimte te creëren voor nieuwbouw. In het algemene plan voor de wederopbouw moest de stad vooral een verzorgende functie hebben, wat inhield dat er in het centrum winkels moesten zijn, overheidsinstellingen en kantoren, banken, uitgaansgelegenheden en de belangrijke onderwijsinstellingen. De vrijgekomen ruimte aan de Nieuwe Markt werd bestemd voor twee scholen: het gymnasium en de mms. Het gemeentebestuur had een representatief, publiek en klassiek gebouw voor ogen met de uitstraling van een Italiaans palazzo uit de renaissance en gaf het bureau van W.P.C. Knuttel de opdracht hiervoor het ontwerp te maken. Diens zoon Daniël werkte eraan mee. In 1954 werd het gebouw feestelijk in gebruik genomen. Het grondplan heeft een L-vorm. Het is vergele-

Caerus (god van wat passend is) door Janny Brugman

Het gymnasium aan de Nieuwe Markt in 1956

ken bij de andere panden op het plein, een omvangrijk gebouw. Dat komt niet alleen doordat het plaats moest bieden aan twee scholen, maar ook doordat de architectuur thuishoort in de Delftse School, met een voorkeur voor grootschaligheid.

De gevel heeft een horizontale driedeling: een plint die het gebouw net even boven het plein verheft, een wandvlak met de ramen van de klaslokalen en een kap met een zware daklijst. Zoals overal in de periode van schaarste na de oorlog, is er gebruik gemaakt van goedkoop en regionaal beschikbaar materiaal: baksteen en beton. Veel decoratie is er niet. Details, ramen en deuren, trappartijen zijn in contrasterend beton geaccentueerd. De ingangspartij van het gymnasium is het meest opvallende onderdeel; deze is asymmetrisch aan de linkerkant van de gevel geplaatst en beslaat de totale hoogte van de gevel. Hij is omlijst door pilasters. Traptreden leiden naar dubbele deuren en daarboven zijn de ramen van het trappenhuis. De top van de entree doorbreekt de daklijst en is gesierd met oorspronkelijk de enige koekoek in het schuine dak; bij een verbouwing in 1959 zijn er vier koekoeken toegevoegd. Boven de deuren is een langwerpig raam. Het idee van een palazzo komt vooral tot uiting in het balkon aan de rechterkant; vanaf een dergelijke verhoging sprak het bestuur van Italiaanse steden ooit het op het plein samengestroomde volk toe. De zijde van de Hofstraat weerspiegelt de voorzijde.

Aan weerszijden van de ingang stonden beelden van een Grieks meisje en een Romeinse jongen, van de hand van Titus Leese. Toen het ROC, de laatste bewoner van het pand, in 2001 naar de Snippelingsdijk verhuisde, zag de architect van de nieuwbouw geen kans daar een passende plek te vinden voor de beelden. Daarop verdwenen deze naar de fietsenkelder. Vijf jaar later is er een actieplan gepresenteerd om ze weer een publiek toegankelijke plek te geven. In afwachting van een definitieve bestemming logeren ze nu op landgoed De Kleine Noordijk in Wilp.

Het interieur is rijker van materiaal dan het exterieur: travertijn in plaats van beton als afwerking van ingang en hal. In de hal van het gymnasium

stond ooit een bronzen beeld van Theo Wieringa, een van de docenten. Verder stond in de hal een geëts windscherm met dierfiguren en een zuil met mozaïek bekleed, beide van Jo Pessink. Aan de kant van de Hofstraat is de ingang voor de mms; in de muur van het trappenhuis is een glas-in-loodraam aangebracht van Willy Zandvliet waarop jongens en meisjes rond een boom zijn afgebeeld. Dit gebouw is blijkens de gemeentelijke nota het meest monumentwaardige van de vroege naoorlogse bouwkunst in Deventer.

Het gymnasium

De nota spreekt niet alleen over de architectuur, maar ook over de functie als gymnasium. De naam Alexander Hegius Gymnasium verwijst naar een groots verleden. Het begon allemaal met de kapittelschool die Deventer als bisschopszetel had vanaf het midden van de twaalfde eeuw. Rond 1375 ging dit instituut over naar het stadsbestuur en werd het een Latijnse school, die bestemd was voor een breder publiek dan alleen toekomst-

stige clerici. De invloed van de moderne devotie was duidelijk aanwezig. Onderwijs was niet langer alleen gericht op kennis, maar ook op zedelijke vorming. Johan Cele (1340-1417), een goede vriend van Geert Grote, ging ertoe over de leerlingen in te delen in leeftijdsgroepen. Een eeuw later drongen humanistische idealen uit Italië hier door, die zorgden voor belangrijke vernieuwingen. Er werd nu ook Grieks onderwezen. In deze periode speelde Alexander Hegius, rector van 1483-1498, een grote rol. Zijn faam trok vele studenten, van wie Erasmus de beroemdste is. Voor de leerboeken die hij en zijn collega's schreven, bestond belangstelling tot ver buiten Deventer, ook in het westen van Duitsland. In dit culturele klimaat gedijden de drukkers Pafraet en Van Breda.

De veertiende en vijftiende eeuw waren de gloriejaren van de Latijnse school van Deventer, een toonaangevend onderwijsinstituut met een uitstraling tot ver buiten de regio. Daarna kwam het terecht in een neerwaartse spiraal en zakte zowel het niveau als het aantal leerlingen. Het geweld van de Tachtigjarige Oorlog en de economische neergang van de stad waren daar zeker debet aan. Bovendien kwamen er andere vormen van onderwijs, die afgestemd waren op handel en ambacht, met moderne vreemde talen, boekhouden, exacte vakken. In 1840 waren er nog tien leerlingen, verdeeld over zes klassen.

Halverwege de negentiende eeuw werd in ons land het voortgezet onderwijs opnieuw ingericht. In Deventer besloot het stadsbestuur in 1848 een gymnasium op te richten en in 1864 een hbs. Het gymnasium trok meer leerlingen dan de Latijnse school had gedaan, maar de omvang bleef bescheiden. In 1888 bijvoorbeeld waren er 75 leerlingen, in 1932 deden er zeven jongens en drie meisjes eindexamen. Na wat omzwervingen kwam de school in 1893 in het Van Marlehuis aan de Nieuwe Markt terecht. Het was historische grond, want op deze plek lag vóór 1600 de Bisschopshof. Hier vielen op 15 december 1945 de geallieerde bommen, bedoeld voor de spoorbrug. Het duurde tot 1954 voordat er een nieuw gebouw stond. Landelijk gingen veel gymnasia samen met de hbs op in een lyceum, maar in Deventer bestond daar veel weerstand tegen. En dus werd de eigen traditie voortgezet met bijvoorbeeld het Latijnse schoollied de *Hymnus*. Maar na de Mammoetwet van 1968 was er geen ontkomen meer aan: er kwam een scholengemeenschap voor vwo en havo. In 1971, het laatste jaar van het gymnasium, keken leerlingen en docenten met weemoed terug in een *Afscheidsboek*. Oud-leerling Hin Struik verwoordt het zo: "En of je wilt of niet, je onttrekt je niet aan die eksklusieve sfeer, die het hele gymnasium als in-

De Romeinse jongen en Grieks meisje door Titus Leoser op het landgoed De Kleine Noordijk in Twello (foto's Marco P. Swart)

Foto SAB

Glas-in-loodraam door Willy Zandvliet aan de zijde van de Hofstraat

stituut omringt. [...] we hadden uiteraard geen school-uniform, maar uniformiteit in denktrant was merkbaar aanwezig: wij waren die wij waren en dat was niet mis."

De middelbare school voor meisjes

Zoals op veel plaatsen in het land was hier in 1872 een hbs speciaal voor meisjes van start gegaan, zij het na veel discussie. De opleiding duurde drie jaar en was gericht op beschaving, goede smaak, ontwikkeling van verstand en hart; over een beroep of een vervolgstudie werd niet gesproken. Er werd aan het eind geen erkend diploma uitgereikt. Het liep niet storm: in 1886 waren er 28 leerlingen en het gemeentebestuur overwoog zelfs de financiering te staken. In 1916 werd de jongens-hbs opengesteld voor meisjes, maar velen vonden dat er toch een speciale opleiding voor meisjes wenselijk was. Dr. W.H. Cox, de bouwheer van het psychiatrisch ziekenhuis Brinkgreven, verklaarde "dat, als de vrouw dan misschien, bij den man vergeleken, niet minderwaardig, zij hem toch zeker niet gelijkwaardig is". Alleen meisjes met een superieure begaafdheid zouden toegelaten moeten worden tot de hbs of het gymnasium. In 1927 trad een vrouw aan als wethouder van onderwijs, Trijntje Saunders-Blaauboer. Zij maakte een eind aan het debat door de school om te zetten in een mms, een vijfjarige opleiding met een erkend diploma. Daarop stroomden de meisjes toe.

In de oorlog werd het gebouw aan de Assenstraat gevorderd en begon voor de school een zwervend bestaan. Daaraan kwam een einde in 1954, toen de nieuwe huisvesting aan de Nieuwe Markt en de Hofstraat gereed was.

In de Mammoetwet werd onderwijs speciaal

voor meisjes weliswaar niet verboden, maar het gemeentebestuur besloot de opleiding samen te laten vallen met het algemene havo.

Hoe nu verder?

De leerlingen zijn verdwenen, maar het gebouw staat er nog. De buitenkant en het interieur zijn grotendeels in originele staat. De gemeentelijke nota ziet een mooie toekomst: "De aanbevelingen voor transformatie geven aan dat de status van gemeentelijk monument transformatie niet in de weg staat en dat het de uitdaging is om veranderingen zo vorm te geven dat ze de essentie van het gebouw niet verstoren en waar mogelijk versterken." Er zijn al heel wat bestemmingen genoemd: een nieuw onderkomen voor de openbare bibliotheek, voor filmhuis en Leeuwenkuil, een hotel, een kunsthall. Recent is de suggestie het speelgoedmuseum er onder te brengen en dit tegelijkertijd te vernieuwen. In de *Visie Binnenstad Zuid* staat dat de Nieuwe Markt een levendig cultuurplein zou moeten worden.

Gelukkig wordt het schoolgebouw beschermd door de status van gemeentelijk monument. Nu wordt het tijd dat iemand met hart voor dit historische pand het gaat gebruiken.

Ria de Oude-de Wolf

De gegevens komen vooral uit:

Wederopbouwdatabank van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
C.M. Hogenstijn *De akker van de geest bewerken. Geschiedenis van het voortgezet onderwijs te Deventer: van Kapittelschool tot Etty Hillesum Lyceum* (Deventer 2005)

B. Krips, R. Kassens en O. Boonstra (red.) *afscheidsboek alexander hegius gymnasium deventer*, [Deventer, 1971]

C. Bolkestein *Erfgoedbewaker en luis in de pels; zestig jaar Stichting Oud Deventer* (Deventer 2008)

Nieuwsbrief Oud Deventer 17 (april 2003), 21 (november 2005)

De hoek met het balkon en de zijde van de Hofstraat

Advertentie

**Nu ook
klassieke CD's
in het
boekenpaleis**

Praamstra

boekhandel

Keizerstraat 2 [hoek Walstraat]. Deventer
Telefoon [0570] 675925
www.boekhandelpraamstra.nl

De Maranathakerk in Deventer

De Maranathakerk in de wijk Keizerslanden is een gebouw uit 1992 met een opvallende architectuur. Deze kerk werd gebouwd voor de Molukse gemeenschap in Deventer naar een ontwerp dat Aldo van Eyck samen met zijn vrouw Hannie van Eyck-van Rooijen tussen 1983 en 1985 maakte.

Aldo van Eyck (1918-1999) studeerde architectuur in Zürich, waar hij zijn vrouw leerde kennen. Later, in Amsterdam, kwam hij in aanraking met de kunstenaarsbeweging Cobra en met leden van de dichtersgroep de Vijftigers. Net als de kunstenaars van Cobra hield Van Eyck van de kunst van primitieve volken. Hij probeerde uitersten met elkaar te verbinden door deze primitieve kunst in te bedden in onze westerse cultuur. Daarbij paste het speelse element: zo heeft hij in het begin van zijn loopbaan veel kinderspeelplaatsen ontworpen. Naast ontwerper van gebouwen – geregeld in samenwerking met zijn vrouw – was Van Eyck een belangrijk theoreticus binnen de

wereld van de architectuur en werd hij buitengewoon hoogleraar aan de Technische Universiteit van Delft. De mens en de menselijke schaal waren heel belangrijk voor hem. In 1994 kreeg het echtpaar Van Eyck de jaarlijkse prijs van de Bond van Nederlandse Architecten (BNA). De Deventer architecten Willem Smid en Jim Peters (zie de boekbespreking in dit nummer) waren leerlingen van hem, evenals Theo Bosch, die onder meer het woningencomplex aan het Sijzenbaanplein heeft ontworpen. Dit Sijzenbaanproject overstijgt het niveau van een provinciestad en is veelvuldig geprezen.

Van Eyck was bij uitstek de architect om de Molukse cultuur, waarin de natuur een belangrijke

rol speelt, met veel toewijding en liefde vorm te geven in een Nederlandse gebouwde omgeving. Met het ontwerp voor deze kerk heeft Van Eyck rekening gehouden met de geloofsbeleving en de cultuur van de gebruikers. Voor de Molukse christenen is de kerkdienst een ceremonie die bij de mensen thuis begint en binnen de muren van de kerk wordt voortgezet en ook weer thuis eindigt. Daarom is ervoor gezorgd dat het verschil tussen binnen en buiten zo klein mogelijk is, om de gang naar de kerk en terug zo vloeiend mogelijk te laten verlopen. De ronde muren gaan schuilen achter beplanting (witte klimrozen) om de muren te verzachten en de kerk in de tuin te laten opgaan.

'Hemelse crypte' en 'Kulturhus'

De Maranathakerk (Maranatha betekent: 'De Heer komt') bestaat uit twee delen, die verbonden zijn door een binnenstraat. Het ene deel heeft vergaderruimten en dienstvertrekken. Het andere deel is de eigenlijke kerkruimte, die een vierkante plattegrond heeft met aan elke zijde een halfronde uitbouw met bovenlichten. Het gehele complex ligt enigszins verzonken. Aldo en Hannie van Eyck hebben meerdere zichtlijnen gecreëerd, wat bijzonder mag heten voor een kerk. De meeste kerken hebben één zichtlijn en hebben één belangrijk centraal punt. De Maranathakerk is echter polycentrisch ingericht, met meerdere aandachtscentra en liturgische brandpunten. De kerk heeft een plat dak dat door betonnen kolommen wordt ondersteund. De gebogen bovenlichtelementen zijn aan de buitenzijde bekleed met onbehandeld irokoehout (een tropische houtsoort). Een plat dak op een stelsel van ronde betonkolommen definieert het oorspronkelijke vierkant. De binnenwanden zijn in van donker naar licht verlopende blauwe horizontale banen geschilderd en door beeldend kunstenaar Iene Ambar voorzien van golvende

lijnen met op de Molukken gevonden schelpen. Dit abstracte kunstwerk is in de kerkzaal de enige versiering van de wanden. Deze blauwe wanden en het vele daglicht dat van boven de kerk binnenvalt, geven de suggestie dat de dienst in de open lucht gehouden wordt. 'Een hemelse crypte', karakteriseerde Max van Rooy de kerk in NRC Handelsblad van 1 april 1994. 'Een gebouw waarin je je thuis kunt voelen', volgens architect Herman Herzberger in 2013. Voor de Molukse gemeenschap heeft dit gebouw een cruciale betekenis, niet alleen voor de geloofsbeleving, maar ook als een soort Kulturhus, een centrum middenin in de Molukse wijk met praktische voorzieningen, een ijkpunt voor de cultuurhistorie, en een bindmiddel.

Renovatie

De heer Frans Latupeirissa, voorzitter van de Stichting Bersama untuk Maranatha, ontving mij op een zonnige middag in juli. Zo kon ik ervaren hoe uitgekiend de lichtinval is. Als je midden in de kerkzaal onder het verlaagde plafond (een extra plafond) zit, geeft het invallende zonlicht door de lichtkoepels in het dak opzij van en rondom het verlaagde plafond de indruk alsof je buiten zit onder een afdak van gering formaat. De kerkdienst speelt zich dan inderdaad als het ware in de open lucht af. Een bijzondere ervaring.

Het gebouw verkeert op zich in een redelijke staat, maar in de eerste jaren na de eeuwwisseling werd duidelijk dat de kerk toch wel onderhoud behoeftte. Financiële tegenslag maakte een opknappbeurt op dat moment echter onmogelijk. In 2013 werd groot onderhoud dringend noodzakelijk. De lichtkoepels zijn in de loop der tijd ernstige lekkages gaan vertonen. Het dak moet worden hersteld en beschadigde plafondelementen moeten worden vervangen. Ook de wanden en betimmeringen zijn toe aan een nieuwe afwerking en het houtwerk dient hersteld en deels vernieuwd te worden. Voorts moet er een nieuwe, energiezuinige en duurzame ketel komen. Tenslotte is de rozentuin, die in het ontwerp een integraal onderdeel vormt van de ar-

chitectuur, hard toe aan groot onderhoud en eventueel vernieuwing. Voor deze grote opknappbeurt zijn de gelden die de kerk aan bijdragen van de kerkleden ontvangt, niet toereikend. Daarom werd in september van dat jaar in de kerk de manifestatie *Bersama untuk Maranatha* ('Maranatha onze trots!') gehouden om hiervoor fondsen te werven. Als vervolg van de manifestatie werd de Stichting Bersama untuk Maranatha opgericht om het beheer en het onderhoud van de kerk ter hand te nemen, onder het motto *Samen voor Maranatha*.

Op dit moment stelt de stichting een plan van aanpak en een begroting voor renovatie op. Zij vraagt van de leden niet alleen een materiële, maar ook een immateriële bijdrage. Zonder deskundigen gaat het niet, maar de stichting wil ook eigen mensen inschakelen en zo een draagvlak creëren binnen de Molukse gemeenschap: door ons, voor ons.

Uniek monument

Dit bijzondere kerkgebouw van een zo vermaarde architect is niet alleen de trots van de Molukse gemeenschap, maar de hele Deventer gemeenschap kan zich gelukkig prijzen zo'n schitterend kunstwerk binnen haar grenzen te hebben. Het is een icoon in het landschap van de Nederlandse architectuurgeschiedenis. Het is te hopen dat de Molukse gemeenschap erin slaagt het hoognodige onderhoud te realiseren. Dan kunnen zij, en ook heel Deventer, weer trots zijn op dit prachtige monument.

Catherine Bolkestein

Bronnen:

Gesprek met Frans Latupeirissa

www.reliwiki.nl

www.architectenweb.nl

Voor deze websites zijn geraadpleegd:

M. Hageman, *de Nederlandse*

architectuur (Bussum 2007)

www.architectuur.org (15 mei

2008)

F. Strauven, Aldo van Eyck. *The Shape of Relativity*

(Amsterdam 1998)

V. Ligtelijn (red.), Aldo van Eyck. *Werken* (Bussum 1999)

De opzienbarende redding van een historische wijk

N. Haasbroek, T. Van Dijk, H. van der Horst e.a.,
Handel dapper. Lessen uit de strijd om betaalbaar wonen in Deventer
(Amsterdam 2015)

Uitgave: Oostenwind
ISBN 978-94-91481-06-2
NUR 755
Prijs: € 25,-

Het Bergkwartier en het Noordenbergkwartier waren vervallen volksbuurten, die na de oorlog door het gemeentebestuur bestemd waren voor afbraak. Beide wijken zijn nu fraaie onderdelen van onze binnenstad, trekpleisters voor een toenemende stroom toeristen, kleinschalig, het middeleeuwse stratenpatroon grotendeels intact. Voor het Noordenbergkwartier is dit in belangrijke mate te danken aan een activistische buurtcommissie, die de confrontatie met het gemeentebestuur niet schuwde.

Het Noordenbergkwartier was een hechte volkswijk. In 1927 werd een ereboog opgebouwd ter ere van het bezoek van prins Hendrik

In de wederopbouwperiode openden zich grootste vergezichten voor de socialistische wethouder Harm Timmer van Openbare Werken. Deventer zou worden opgestoten in de vaart der volkeren. Het zou een stad worden met 250.000 inwoners, een dubbelstad, gelegen aan beide oevers van de IJssel, als het even kon met een universiteit als opvolger van het oude Athenaeum. Voor deze 'metropool van het oosten' zou een passende binnenstad ontwikkeld worden, een city, met centrale voorzieningen voor de wijde omgeving, royaal ontsloten voor het verkeer en met ruime parkeergelegenheid. Het Bergkwartier en het Noordenbergkwartier, in verval geraakte krottenwijken, zouden grotendeels opgeruimd worden. Nieuwe grootschalige woningbouw zou de opengevallen ruimtes opvullen. Deze gedachten kregen in 1959 vorm in de nota *Sanering stadskern Deventer* en in het plan *Deventer Dubbelstad*.

De schitterende plannen echter vervluchtigden tot luchtkastelen. In 1961 werd de verhoopte universiteit een hogeschool, die bovendien naar Twente ging. De explosieve groei van de industrie kwam er niet, integendeel; de verwachte bevolkingsgroei bleef uit. Vanaf 1966 verschoven de voornemens

voor het Bergkwartier van sanering naar restauratie. Dus bleef voor het gemeentebestuur alleen het Noordenbergkwartier over om nog iets van zijn ideeën voor het centrum te realiseren. In 1972 kwam daar meer duidelijkheid over. Veel krotten zouden het veld ruimen voor openbare gebouwen als een nieuw kantoor voor Openbare Werken en een politiebureau. De Molenstraat en een deel van de Papenstraat zouden worden verbreed. Op de plek van het voormalige Sint-Jozefziekenhuis was een parkeergarage gedacht. Bij de Stenenwal zouden flats gebouwd worden. Verder zouden restauraties plaatsvinden als in het Bergkwartier.

Herstel van een buurt

Toen in 1975 begonnen werd aan de bouw van het politiebureau, kwam de buurt hiertegen in het geweer. Het grote gebouw, dwars over de Noordenbergstraat, werd een symbool van de te loorgang van het oude, kleinschalige karakter van de wijk met zijn middeleeuwse straten en

Foto SAB

Een wijk in verval: de Stenenwal in 1968

stegen en hechte buurtgemeenschap. Katalysator daarbij was de Kabelomroepvereniging Deventer (KOD), die in haar uitzendingen de buurtbewoners zelf mobiliseerde. In de herfst werd de Buurtcommissie Noordenberg opgericht en verscheen het eerste nummer van *De Noordenberger*. De gelederen van de Noordenbergers in de commissie werden versterkt door twee studenten bouwkunde uit Delft, Willem Smid en Jim Peters, die van de Deventer wijk hun afstudeerproject maakten. Als architecten waren zij in staat tegengas te geven tegen de plannenmakers van de gemeente. Ook Jacqueline Hoozeveld en Pim van Pagée van de KOD bleven betrokken bij de strijd van de Noordenbergers. Doel van de commissie was herstel van de wijk voor de oorspronkelijke bewoners, die inmiddels voor een groot deel waren ondergebracht in nieuwbouwwijken, maar hun 'Noorden' en hun oude bure

Foto SAB

Papenstraat 82-84: sloop in 1983

nog niet waren vergeten. Deze groep was weinig draagkrachtig, dus de huren zouden veel lager moeten uitvallen dan voorzien in de ontwerpen van de kant van de gemeente. "Wonen voor weinig centen op oude fundamenteën", werd het motto.

Na enkele jaren wist de buurtcommissie een voet tussen de deur te krijgen. Binnen de lokale PvdA kreeg de democratiseringsbeweging van de jaren zestig meer invloed door onder andere het aantreden van de wethouders Seef Moester en Bernard Duimel. Het eerste resultaat van overleg tussen de buurt en de gemeente was de nota *Doelstellingen Noordenbergkwartier* van 1978, ondertekend door zowel wethouder Moester als door de buurtcommissie. Hierin stonden criteria voor nieuw-

bouw en voor de "rehabilitatie van de woonomgeving". Over het hoofddoel was men het eens: "Zo snel mogelijke wederopbouw van het Noordenbergkwartier zodanig dat de vroegere bewoners weer terug kunnen komen in hun wijk..." Er was nog geen overeenstemming over een keus tussen de goedkopere ontwerpen van Willem Smid of de duurdere van Rademaker of Roebbers, getekend in opdracht van de gemeente.

Een doorbraak kwam er in 1979 dankzij de 'buurtaanpak', een nieuw beleid van de kant van minister Pieter Beelaerts van Blokland van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, vastgelegd in de brochure *De buurtaanpak. Verbetering van oude buurten door en voor bewoners*. Het ging om een experiment met stadsvernieuwing. Zowel wethouder Bernard Duimel, die het dossier Noordenbergkwartier van Moester had overgenomen, als de buurtstichting wilden dat Deventer voor deelname aan het project in aanmerking zou komen. De minister stemde in: het Noordenbergkwartier werd een proeftuin voor stadsvernieuwing. De eerste fase van de nieuwbouw kon beginnen – naar het ontwerp van Smid en Peters. Zonder slag of stoot ging het niet, maar in 1986 was een aantrekkelijk herstellende wijk tot stand gekomen, met een mengeling van nieuwbouw en gerestaureerde panden, en voor een belangrijk deel bewoond door oud-Noordenbergers.

Fikse confrontaties

Dit mooie eindresultaat is niet bereikt zonder heftige botsingen tussen de actievoerders van de Buurtcommissie/Stichting Noordenberg en de autoriteiten. Toen bijvoorbeeld in 1978 op het gemeentehuis besloten was tot een aanzienlijke verhoging van de grondprijzen in de omgeving van het Muggeplein, haalde Jan Nijenhuis fel uit: "Ze hebben mooie woorden gesproken, maar er niet naar gehandeld. Ze hebben u als toekomstige bewoners niet op de tocht gezet, maar in de vrieskou [...] Ze willen niet u in het Noorden-

De Noordenberger van Pasen 1978: het gemeentebestuur goochelt met uiteenlopende doelstellingen.

November 1981: wethouder Duimel prijkt op de omslag van een Zwartboek van de buurtstichting.

bergkwartier maar mensen met een dikke portemonnee.” Hij noemde het een schande dat een links gemeentebestuur “niet beter opkomt voor de gewone man”. Deze reactie was op dat moment voor het gemeentebestuur reden om alle contact met de buurtcommissie te verbreken.

Weer een scherpe aanval in 1981 was een door Van Pagée ontworpen rouwkaart, waarop de verwerping van een budget van f300.000,- werd betreurd. Opmerkingen als “meer dan acht miljoen extra rijkssubsidie voor Deventer verloren” en “gettovorming in het Noorden” leidden bij de het gemeentebestuur tot grote verontwaardiging.

Op 27 november 1981, bracht de buurtstichting in een *Zwartboek* nog een keer al haar grieven naar buiten over volgens haar onnodige bezuinigingen en vertragingen. Afspraken waren door de gemeente niet nagekomen, de wederopbouw van de wijk werd vertraagd, bemoeilijkt of verstoord. Woningbouwvereniging De Nijverheid en de Gemeentelijke Woningstichting traineerden elke poging om hun bestuursstructuur te democratiseren. De raadsleden waren niet geïnteresseerd. De buurtwethouder voerde een ad hoc-beleid. Wethouder Duimel hapte niet en wist de plooiën glad te strijken.

Een boek over buurtactivisme

De journalist Ton van Dijk en de historicus Han van der Horst vertellen, in deel I en een inleidend hoofdstuk 1, beiden de geschiedenis van het herstel van het Noordenbergkwartier. Ze kiezen daarbij het perspectief van de actievoerders. Dat maakt hun verhalen misschien wat eenzijdig, maar zeker ook meeslepend. De context daarvan wordt duidelijk uit de ondertitel van het boek, *Lessen uit de strijd om betaalbaar wonen in Deventer*, en uit de inhoud van deel II, *Idealen in de eenentwintigste eeuw*. De vier schrijvers van dit tweede deel willen uit het succes van de actievoerders in Deventer lering trekken voor eigentijdse vraagstukken waarbij de burger tegenover de overheid staat. De vormgever heeft dat uitgedrukt door rood te kiezen als kleur voor de band en de titelpagina's.

De actievoerders en de Stichting Oud Deventer

In het boek wordt vooral de tegenstelling tussen de ‘notabelen’ van de SOD en de actievoerders benadrukt. Het Bergkwartier is mede dankzij de SOD zeker een “fraai en romantisch gerestaureerde” wijk geworden, maar een buurt waar de woningen alleen betaalbaar zijn voor beter gesitueerden. De actievoerders wilden juist de oorspronkelijke, onbemiddelde bewoners een kans geven in hun oude buurt terug te keren en dus zo goedkoop mogelijke woningen creëren. Dat zij in de SOD in veel opzichten toch ook een medestander hadden, komt in het boek onvoldoende tot zijn recht. Net als de buurtcommissie pleitte de stichting immers voor handhaving van

het middeleeuwse stratenpatroon en de kleinschaligheid van de buurt en voor behoud van de woonfunctie. Er wordt slechts vermeld dat in 1972 de SOD bezwaren maakte tegen de plannen van de gemeente, maar niet dat in 1975 de heer A.H.W. Oudemans namens de SOD lid werd van de buurtcommissie. Beide organisaties protesteerden destijds tegen het te bouwen politiebureau. Ook als het gaat om de opzet van een wijkcentrum in de Fermerie, wordt de SOD als tegenstander ten tonele gevoerd. Door haar hardnekkig verzet tegen een glazen uitbouw voor het te restaureren rijksmonument in 1977-'80, kon er hier geen sportcentrum komen.

Conclusie

Het tweede deel van het boek is voer voor activisten, maar minder interessant voor wie het alleen gaat om Deventer. De verhalen door Ton van Dijk en Han van der Horst zijn een spannend relaas geworden over de strijd van de bewoners en oud-bewoners voor het behoud van hun buurt, daarbij geholpen door de architecten Smid en Peters en de Kabelomroepvereniging Deventer. Dat zij partij kiezen voor de actievoerders nemen wij daarbij graag voor lief.

Herman Vrielink

De laatste nieuwbouwontwerpen van Smid en Peters

Bijzondere muren en wanden in Deventer

Muren hebben een bijzondere betekenis voor ons. Ze komen voor in namen als 'Bemuurde Weerd' in Utrecht of 'Achter de Muren' in Deventer. Muren zijn grenzen, bieden bescherming en dragen boodschappen. We zijn zelfs geneigd ze menselijke eigenschappen toe te dichten; muren 'hebben' immers 'oren' of 'hebben in de loop van de tijd heel wat te zien gekregen'. Onze fascinatie voor deze bouwsels maakt dat het ons verdriet doet als ze tegen de vlakke gaan door ramspoed en dat we woedend zijn als ze moedwillig worden gesloopt.

In Deventer staan heel wat muren en wanden die onze aandacht verdienen. Hieronder staat een selectie:

De muur van het stadion aan de Vetkampstraat uit 1929 met een reeks erkervormige kassa's, is op het eerste gezicht nederig van aard, maar voor

veel liefhebbers heeft hij grote waarde en daarom is onlangs besloten dat hij behouden moet blijven.

Aan de **Dordrechtweg** staat een zo te zien eenvoudig bedrijfspand, opgetrokken uit baksteen, maar het wordt bijzonder door het reliëf op een van de wanden, gevormd uit dezelfde baksteen. De architect of beeldend kunstenaar is tot nu toe onbekend. Het is een mooi voorbeeld van moderne decoratie.

Over de **voorgevel van de oude gymnastiekzaal** aan de Vispoort van Harry Rademaker is veel te doen geweest. Dat heeft niet kunnen voorkomen dat deze wand, een prachtig element in het IJselfront, inmiddels is gesloopt.

Onlangs is bekend geworden dat **de 'grijze silo'** bewoond gaat worden. In de betonnen wanden is nog steeds te zien hoe het gebouw destijds door middel van glijbekisting is opgetrokken, een mooi staaltje van nagelaten bouwsporen en daarmee een, hoewel onbedoelde, versiering.

Wel als zodanig bedoeld zijn de decoraties op de liftschachten van **de flats aan het Wezenland**; ze vrolijken het beeld op van de oprijzende woonwanden aan de voormalige gemeentegrens.

Bewoners van de verdwenen flats aan de Lebuinuslaan hebben ervoor gezorgd dat het keramisch kunstwerk van Georg van de Wagt een nieuwe plek heeft gekregen, namelijk op de kopgevel van één van de flats aan het Wezenland.

In het verleden zijn op wanden en muren ook **reclames** aangebracht. De Bond Heemschut, zoals de Erfgoedvereniging tot 2010 heette, heeft zich er aanvankelijk sterk voor gemaakt dat deze werden verwijderd. Maar later zijn dergelijke oude reclames als getuigenissen van de plaatselijke geschiedenis zorgvuldig gerestaureerd, onder gejuich van datzelfde Heemschut.

Het is duidelijk dat het niet vanzelf spreekt dat muren en bijzondere wanden gespaard worden, maar in een aantal gevallen is het al wel gelukt. We moeten dus de gang van zaken goed in de gaten houden en waar nodig in actie komen.

Ruud Johannes

Go Ahead Eagles. De muur van het stadion aan de Vetkampstraat in april 2015, architect M. van Harte

Flatgebouw Wezenland, trappenhuis

Muurreclame op de winkel van Sam Noach aan de Kuiperstraat/Nieuwstraat

Foto Stichting Niet te Kraken

Muur van de 'grijze silo'

Bedrijfspand aan de Dordrechtweg

De markante muur van Rademakers gymzaal is al afgebroken.